“DIZARTRIYALI BOLALARDA NUTQNING TUSHUNARLILIGI VA MULOQOTDAGI ISHTIROK O‘RTASIDAGI TAFOVUT.”

Mirsultonova Nozimaxon Jahongir qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Special Pedagogy fakulteti talabasi

Mirsultonovanozima24@gmail.com

+998 95 206 04 24

Annotatsiya

Ushbu maqolada dizartriyali bolalarda nutqning tushunarliligi va muloqotdagi ishtirok o‘rtasidagi munosabat maxsus pedagogika va logopediya nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Dizartriya bilan bog‘liq artikulyatsiya, fonatsiya, nafas, nutq sur’ati va prosodik xususiyatlarning og‘zaki nutqni tushunishga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, bolaning nutqi qanchalik tushunarli ekanligi bilan uning oilada, ta’lim muassasasida va tengdoshlari bilan muloqotda qanchalik faol ishtirok etishi o‘rtasidagi farqlar izohlanadi. Maqolada kommunikativ ishtirokni cheklashi mumkin bo‘lgan omillar, pedagogik kuzatish mezonlari, logopedik mashg‘ulotlarni tashkil etish yo‘llari va muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Nutqning tushunarliligini oshirish bilan birga bolaning real hayotdagi muloqot imkoniyatlarini kengaytirish zarurligi asoslanadi. Maqola ilmiy manbalar tahlili va nazariy-metodik umumlashtirishga asoslangan bo‘lib, unda mustaqil empirik tadqiqot natijalari keltirilmagan.

Kalit so‘zlar: dizartriya, nutqning tushunarliligi, kommunikativ ishtirok, artikulyatsiya, fonatsiya, nutq sur’ati, logopedik korreksiya, motor nutq buzilishi, muqobil kommunikatsiya, ijtimoiy moslashuv, maxsus pedagogika.

Аннотация

В статье анализируется взаимосвязь между разборчивостью речи и коммуникативным участием детей с дизартрией с позиции специальной педагогики и логопедии. Рассматривается влияние особенностей артикуляции, фонации, дыхания, темпа и просодики речи на её понятность для окружающих. Особое внимание уделяется различиям между разборчивостью речи ребёнка и его фактическим участием в общении в семье, образовательной среде и взаимодействии со сверстниками. Представлены возможные факторы, ограничивающие коммуникативное участие, критерии педагогического наблюдения, направления логопедической работы и возможности использования альтернативной и дополнительной коммуникации. Обосновывается необходимость сочетания работы над разборчивостью речи с расширением возможностей ребёнка участвовать в повседневном общении. Статья основана на анализе научной литературы и не содержит результатов самостоятельного эмпирического исследования.

Ключевые слова: дизартрия, разборчивость речи, коммуникативное участие, артикуляция, фонация, темп речи, логопедическая коррекция, моторное нарушение речи, альтернативная коммуникация.

Abstract

This article examines the relationship between speech intelligibility and communicative participation in children with dysarthria from the perspectives of special education and speech-language therapy. It discusses how difficulties

involving articulation, phonation, respiration, speech rate, and prosody may affect how easily a child is understood by others. Particular attention is given to the distinction between speech intelligibility and a child’s actual participation in communication at home, in educational settings, and with peers. Potential barriers to communicative participation, pedagogical observation criteria, speech-language intervention approaches, and the use of augmentative and alternative communication are discussed. The article emphasizes the importance of improving speech intelligibility while also expanding children’s opportunities to participate in meaningful everyday communication. It is based on a theoretical review of scientific literature and does not report original empirical findings.

Keywords: dysarthria, speech intelligibility, communicative participation, articulation, phonation, speech rate, speech-language therapy, motor speech disorder, augmentative and alternative communication, special education.

Kirish

Nutq insonning fikrini ifodalash, ehtiyojlarini bildirish, bilim almashish va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishida muhim vosita hisoblanadi. Bolaning nutqi atrofdagilar tomonidan tushunarli qabul qilinishi uning oila a’zolari, pedagoglar va tengdoshlari bilan samarali muloqot qilishiga yordam beradi. Biroq nutqning tushunarliligi bilan bolaning muloqotdagi ishtiroki o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ular bir xil tushuncha emas.

Dizartriya — markaziy yoki periferik nerv tizimi faoliyatidagi buzilishlar bilan bog‘liq holda nutqni amalga oshiruvchi mushaklarning harakat boshqaruvi izdan chiqishi natijasida yuzaga keladigan motor nutq buzilishidir. U artikulyatsiya, ovoz hosil qilish, nafas va nutqning ritmik-melodik tashkil etilishiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Natijada bolaning nutqi noaniq,

ovozi kuchsiz yoki o‘zgaruvchan, nutq sur’ati esa haddan tashqari tez yoki sekin bo‘lishi mumkin.

Dizartriyali bolaning nutqi ayrim vaziyatlarda oila a’zolari uchun tushunarli bo‘lsa-da, notanish tinglovchilar yoki katta guruhdagi tengdoshlari uchun qiyin anglashilishi mumkin. Boshqa holatlarda bola ancha tushunarli gapirsa ham, suhbatda kam qatnashishi, savollarga javob berish bilan cheklanishi yoki o‘z fikrini bildirishdan tortinishi mumkin. Demak, nutqning tushunarliligi va kommunikativ ishtirokni alohida baholash zarur.

Hustad nutqning tushunarliligini samarali kommunikatsiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rib, og‘ir nutq buzilishlarida uning funksional muloqot va ijtimoiy ishtirok bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi [1]. Shu bilan birga, kommunikativ ishtirok faqat nutqning akustik xususiyatlari bilan belgilanmaydi. Suhbatdoshlarning munosabati, muloqot muhiti, bolaning o‘ziga ishonchi, vaqt cheklovlari va mavjud kommunikatsiya vositalari ham muhim rol o‘ynaydi [2].

Shu sababli dizartriyali bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishda faqat tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish yoki nutqni tushunarliroq qilishga emas, balki bolaning kundalik muloqotdagi ishtirokini kengaytirishga ham e’tibor qaratish lozim.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Maqsad: dizartriyali bolalarda nutqning tushunarliligi va kommunikativ ishtirok o‘rtasidagi tafovutni nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu ko‘rsatkichlarni baholash va rivojlantirishga doir pedagogik-logopedik yondashuvlarni yoritish.

Vazifalar:

1. Dizartriya sharoitida nutqning tushunarliligi tushunchasini izohlash.
2. Kommunikativ ishtirokning mazmuni va tarkibiy qismlarini ochib berish.
3. Nutq tushunarliligi bilan muloqotdagi ishtirok o‘rtasidagi farqlarni tahlil qilish.
4. Pedagogik kuzatish mezonlari va amaliy mashqlarni tavsiflash.
5. Logoped, pedagog, oila va tengdoshlar hamkorligining ahamiyatini asoslash.

Tadqiqot obyekti: dizartriyali bolalarda nutq va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: nutqning tushunarliligi va kommunikativ ishtirok o‘rtasidagi munosabat hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar.

Tadqiqot metodlari: ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik kuzatish mezonlarini metodik jihatdan ishlab chiqish.

1. Dizartriya va nutqning tushunarliligi tushunchasi

Nutqning tushunarliligi — tinglovchining bolaning aytgan so‘zlari va gaplarini qay darajada to‘g‘ri anglay olishini ifodalovchi ko‘rsatkich. U faqat alohida tovushlarning talaffuziga emas, balki nutqning bir nechta tizimlari o‘zaro qanday ishlashiga bog‘liq.

Dizartriyada quyidagi xususiyatlar nutqning tushunarliligiga ta’sir qilishi mumkin:

- **Artikulyatsiya:** nutq tovushlarining noaniq yoki buzilgan talaffuzi.
- **Fonatsiya:** ovozning kuchsizligi, xirillashi yoki barqaror bo‘lmasligi.
- **Nafas:** nutq davomida nafasni muvofiqlashtirishdagi qiyinchiliklar.
- **Nutq sur’ati:** haddan tashqari tez yoki sekin gapirish.
- **Prosodiya:** urg‘u, ritm, intonatsiya va nutqning melodik xususiyatlaridagi o‘zgarishlar.
- **Rezonans:** ayrim hollarda ovozning burun orqali ortiqcha yoki yetarli bo‘lmagan rezonans bilan chiqishi.

Mazkur xususiyatlarning namoyon bo‘lishi har bir bolada turlicha. Dizartriyaning turi, og‘irlik darajasi, bolaning yoshi, nutqiy tajribasi va vaziyat xususiyatlari natijaga ta’sir qiladi.

Nutqning tushunarliligini baholashda alohida so‘zlarni aytish bilan cheklanmaslik kerak. Bola bir so‘zni aniq talaffuz qilishi, biroq uzun gap yoki hikoya davomida tushunarlilik pasayishi mumkin. Xuddi shuningdek, tanish mavzuda nutq yaxshiroq anglashilib, tezkor savol-javob yoki shovqinli muhitda qiyinchilik kuchayishi mumkin.

Shuning uchun baholashda turli nutqiy vaziyatlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Alohida so‘zlarni aytish.
2. Qisqa gaplarni takrorlash yoki mustaqil tuzish.
3. Rasm asosida hikoya qilish.
4. Kundalik vaziyatda erkin suhbatlashish.
5. Tanish va notanish tinglovchi bilan muloqot qilish.

Bunday yondashuv bolaning nutqi qaysi sharoitlarda tushunarliroq, qaysi sharoitlarda esa ko‘proq yordam talab qilishini aniqlashga yordam beradi.

Haas, Ziegler va Schölderle tomonidan olib borilgan longitudinal tadqiqotda nevrologik holatlari bo‘lgan bolalarda nutqning tushunarliligi, nutq sur’ati va kommunikativ samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari ushbu ko‘rsatkichlarning o‘zaro aloqador bo‘lishiga qaramay, rivojlanish dinamikasi bir xil emasligini ko‘rsatadi [3].

2. Kommunikativ ishtirokning mazmuni va ahamiyati

Kommunikativ ishtirok — bolaning kundalik hayotdagi muloqot vaziyatlarida qatnashishi, o‘z fikri va ehtiyojlarini ifodalashi, suhbatga qo‘shilishi hamda boshqalar bilan o‘zaro aloqa o‘rnatish imkoniyatidan foydalanishidir.

Kommunikativ ishtirok faqat bolaning gapirish miqdori bilan belgilanmaydi. Unda bolaning muloqotga kirishish imkoniyati, tashabbusi, suhbatdosh bilan o‘zaro tushunish darajasi va muloqotning maqsadga erishishdagi samaradorligi hisobga olinadi.

Masalan, dizartriyali bola darsda savolga javobni bilishi mumkin, lekin sinf oldida gapirganda uni tushunish qiyin bo‘lishidan xavotirlanib, javob bermasligi mumkin. Yoki bola fikrini aytishga harakat qiladi, ammo suhbatdoshlar uning gapini tez-tez bo‘lib, o‘rniga javob berib yuborishadi. Bunday vaziyatlarda bolaning muloqotdagi ishtiroki cheklanadi.

Kommunikativ ishtirok quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- muloqotga kirishish va o‘z fikrini bildirish imkoniyati;
- suhbatdoshlar bilan o‘zaro tushunishga erishish;
- dars va guruh faoliyatida qatnashish;

- do‘stlar bilan suhbatlashish va o‘yinda ishtirok etish;
- yordam so‘rash va o‘z ehtiyojlarini bildirish;
- o‘z tanlovi, istagi va munosabatini ifodalash;
- zarur bo‘lganda yozuv, imo-ishora yoki muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanish.

Kommunikativ ishtirokning muhim xususiyati shundaki, u nafaqat bolaning individual imkoniyatlariga, balki atrof-muhitning qanchalik qulay tashkil etilganiga ham bog‘liq.

Agar pedagog bolaga gapirish uchun yetarli vaqt bersa, uning fikrini oxirigacha tinglasa va tushunmaganida aniqlashtiruvchi savollar bersa, bolaning muloqotdagi ishtiroki oshishi mumkin. Aksincha, shoshiltirish, gapini bo‘lish, uning o‘rniga javob berish yoki tengdoshlari oldida nutqini masxara qilish ishtirokni cheklashi mumkin.

Baylor va hammualliflarining kommunikativ ishtirokni baholashga oid ishlari muloqotdagi qiyinchiliklarni faqat nutqning obyektiv ko‘rsatkichlari bilan tushuntirish yetarli emasligini ta’kidlaydi. Demak, dizartriyali bolalar bilan ishlashda nutqni tushunarliroq qilish va muloqot sharoitlarini yaxshilash birgalikda ko‘rib chiqilishi lozim.

3. Nutqning tushunarliligi va kommunikativ ishtirok o‘rtasidagi tafovut

Nutqning tushunarliligi va kommunikativ ishtirok bir-biriga ta’sir ko‘rsatadi, biroq ularning o‘zaro munosabati oddiy va to‘g‘ri chiziqli emas. Nutqning tushunarliligi bolaning aytgan gapini boshqalar qanchalik anglay olishini ko‘rsatsa, kommunikativ ishtirok bolaning muloqot vaziyatlarida qay darajada qatnashishini ifodalaydi. Bola nutqi tushunarsizroq bo‘lsa ham, muloqotda faol bo‘lishi mumkin. U suhbatni boshlaydi, savol beradi, fikrini

bildirishga urinadi va tushunilmaganida gapini takrorlaydi yoki boshqa vositadan foydalanadi. Mazkur tafovutni uchta namunaviy vaziyat orqali ko‘rsatish mumkin.

Birinchi vaziyat: nutq tushunarliligi past, kommunikativ tashabbus yuqori. Bola tengdoshiga o‘yinchoqni ko‘rsatib, o‘yin boshlashga urinadi. Uning nutqi noaniq bo‘lsa-da, u fikrini yetkazish uchun takrorlash, ko‘rsatish va imo-ishoralardan foydalanadi.

Ikkinchi vaziyat: nutq tushunarliligi yuqori, kommunikativ ishtirok past. Bola savollarga aniq javob beradi, lekin o‘zi savol bermaydi, o‘yin boshlamaydi va o‘z taassurotlarini boshqalar bilan kam bo‘lishadi.

Uchinchi vaziyat: nutq tushunarliligi va kommunikativ ishtirok ikkalasi ham cheklangan. Bola gaplarini tushuntirishda qiynaladi va muloqot vaziyatlarida kam qatnashadi. Bunda nutqiy, kommunikativ va muhitga oid omillarni birgalikda o‘rganish zarur.

Ushbu misollar nazariy-metodik tushuntirish uchun keltirilgan bo‘lib, ular empirik tadqiqot natijalari emas.

Tafovutni yuzaga keltiruvchi asosiy omillar

Dizartriyali bolalarda nutqning tushunarliligi va kommunikativ ishtirok o‘rtasidagi tafovutga bir nechta omil ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Motor nutq qiyinchiliklari

Dizartriyada nutqni amalga oshiruvchi mushaklarning harakatini boshqarish bilan bog‘liq qiyinchiliklar mavjud bo‘lishi mumkin. Natijada bola aytmoqchi bo‘lgan so‘zini bilsa ham, uni tinglovchiga aniq yetkazishda qiynaladi. Bu holatda bolaning fikrlashi yoki tilni tushunishi haqida faqat

nutqning noaniqligiga qarab xulosa chiqarish mumkin emas. Nutqning motor jihatdan amalga oshirilishi bilan til mazmunini bilish alohida baholanishi kerak.

Tinglovchining munosabati va muloqot muhiti

Bola nutqini tinglovchi tushunishga harakat qilishi yoki, aksincha, gapni tezda tugatib berishi mumkin. Agar atrofdagilar bolaning gapini sabr bilan tinglasa, kerak bo‘lganda aniqlashtiruvchi savollar bersa va uning javobini kutsa, muloqot davom etishi osonlashadi. Shovqinli sinfxona, katta guruh, vaqtning cheklanganligi yoki bir vaqtning o‘zida bir necha kishining gapirishi nutqni tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli pedagogik muhitni moslashtirish korreksion ishning muhim qismidir.

Emotsional holat va o‘ziga ishonch

Nutqi boshqalar tomonidan tez-tez noto‘g‘ri tushuniladigan bola vaqt o‘tishi bilan gapirishga kamroq intilishi mumkin. Ayrim bolalar noto‘g‘ri tushunilishdan, qayta-qayta gapirishdan yoki tengdoshlari oldida noqulay vaziyatga tushishdan xavotirlanadi. Bunday vaziyatda bolaning muloqotdan chekinishini faqat nutqiy nuqson bilan izohlash to‘g‘ri emas. Uning emotsional holati, oldingi muloqot tajribasi va atrofdagilarning munosabati ham hisobga olinishi lozim.

Muloqotga vaqt ajratilmasligi

Ayrim darslarda pedagog savol beradi va tezda javob kutadi. Dizartriyali bolaga esa fikrini rejalashtirish, nafasini muvofiqlashtirish va gapni tushunarli ifodalash uchun ko‘proq vaqt kerak bo‘lishi mumkin. Bola javobni kechroq bergani uchun uning o‘rniga boshqa o‘quvchi javob berib yuborsa, dizartriyali bolaning darsdagi ishtiroki kamayadi. Shu sababli pedagog bolaning javob berish sur’atini hisobga olishi va unga yetarli vaqt ajratishi zarur.

Muloqot vositalarining cheklanganligi

Ba’zi vaziyatlarda faqat og‘zaki nutqqa tayanish bolaning fikrini yetkazish imkoniyatini cheklaydi. Yozuv, rasmli kartochkalar, imo-ishoralar, harflar taxtasi yoki elektron kommunikatsiya vositalari yordamchi vosita sifatida qo‘llanishi mumkin. Muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalari bolaning og‘zaki nutqini inkor etmaydi. Aksincha, ular bolaning xabarini tezroq va aniqroq yetkazishiga, muloqotda faol qatnashishiga yordam berishi mumkin.

Nutq tushunarliligi va kommunikativ ishtirokni baholash metodikasi

Dizartriyali bolani baholashda nutqning motor xususiyatlari va kundalik muloqotdagi ishtirokini birgalikda, lekin alohida ko‘rsatkichlar sifatida o‘rganish tavsiya etiladi.

Nutq tushunarliligini kuzatish

Logoped bolaning nutqini turli sharoitlarda tahlil qilishi mumkin:

- alohida so‘zlarni aytish;
- qisqa gaplar tuzish;
- rasm asosida hikoya qilish;
- tanish mavzuda erkin suhbatlashish;
- notanish tinglovchi bilan muloqot qilish.

Baholashda faqat tovushlarni talaffuz qilish emas, balki gapning umumiy mazmuni qanchalik tushunarli ekani, tinglovchi uni tushunish uchun qancha kuch sarflashi va bolaning nutqi vaziyatga qarab qanday o‘zgarishi ham qayd etiladi. Nutqni baholashda tanish va notanish tinglovchilarning fikrini taqqoslash foydali bo‘lishi mumkin. Chunki oila a’zolari bolaning odatiy

iboralari va muloqot uslubini yaxshi bilishi sababli uning nutqini begona tinglovchiga qaraganda osonroq tushunishi mumkin.

Kommunikativ ishtirokni kuzatish

Kommunikativ ishtirok quyidagi mezonlar asosida o‘rganilishi mumkin:

1. Bola o‘z fikrini bildirishga harakat qiladimi?
2. U suhbatni boshlaydimi yoki faqat savollarga javob beradimi?
3. Dars va guruh mashg‘ulotlarida qatnashadimi?
4. Tengdoshlari bilan o‘yin va suhbatga qo‘shiladimi?
5. Tushunilmaganida gapini takrorlash yoki boshqa vositadan foydalanishga harakat qiladimi?

Bu savollar bolaning faqat nutqiy imkoniyatlarini emas, balki muloqot muhitining qanchalik qo‘llab-quvvatlovchi ekanini ham aniqlashga yordam beradi.

Namunaviy pedagogik kuzatish jadvali

Ko‘rsatkich	**Kuzatiladigan holat**	**Qayd etish usuli**
Nutq tushunarliligi	Tinglovchi gapning mazmunini tushunadi	Nutq namunasi va tinglovchi bahosi
Artikulyatsiya	Tovushlar va bo‘g‘inlar qanchalik aniq aytiladi	Logopedik kuzatish
Ovoz va nutq sur’ati	Ovoz kuchi va sur’at muloqotga mos keladi	Turli vaziyatlarda qayd etish

Muloqot tashabbusi	Bola o‘zi savol beradi yoki fikr bildiradi	Erkin o‘yin va darsdagi kuzatish
Muloqotni davom ettirish	Suhbatdoshning javobiga munosabat bildiradi	Dialogik nutqni kuzatish
Tengdoshlar bilan ishtirok	O‘yinga qo‘shiladi va o‘z fikrini bildiradi	Guruh faoliyatidagi kuzatish
Yordamchi vositalardan foydalanish	Zarur bo‘lsa, imo-ishora, yozuv yoki boshqa vositadan foydalanadi	Kundalik muloqotda qayd etish
Mustaqillik	Muloqot uchun doimiy ko‘rsatmaga muhtoj emas	Turli muhitdagi kuzatish

Jadval maqola doirasida taklif etilgan metodik shakl hisoblanadi. U standartlashtirilgan diagnostik test o‘rnini bosmaydi. Klinik yoki logopedik xulosa bolaning rivojlanish tarixi, nutqiy tekshiruv natijalari va mutaxassislarning baholashiga asoslanishi kerak.

Dizartriyali bolalarda kommunikativ ishtirokni qo‘llab-quvvatlash yo‘llari

Kommunikativ ishtirokni rivojlantirishda nutqning tushunarliligini yaxshilash bilan bir qatorda, bolaning muloqotda muvaffaqiyatli qatnashishiga imkon beruvchi sharoitlar yaratish zarur.

Nutqning tushunarliligiga yo‘naltirilgan logopedik ish

Logoped bolaning individual nutqiy profilidan kelib chiqib, artikulyatsiya aniqligi, ovoz kuchi, nutq sur’ati, nafas va prosodik xususiyatlar ustida ishlashi mumkin. Mashqlar bolaning imkoniyatlariga mos bo‘lishi, zarur hollarda

motor nutq buzilishlari bo‘yicha tegishli klinik mutaxassislar bilan hamkorlikda tanlanishi lozim. Faqat alohida tovush yoki bo‘g‘inlarni mashq qilish bilan cheklanmasdan, o‘rganilgan ko‘nikmalarni so‘z, gap, hikoya va real muloqot vaziyatlarida qo‘llashga ham e’tibor beriladi.

Kundalik muloqotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar

Mashg‘ulot mazmuni bolaning hayotida uchraydigan vaziyatlar bilan bog‘lanadi. Masalan, o‘yinchoq so‘rash, yordam olish, do‘stini o‘yinga taklif qilish, darsda savol berish yoki o‘z fikrini bildirish kabi vaziyatlar mashq qilinadi. Bunda pedagog bolaning gapini tezda tuzatishga shoshilmaydi. Avval uning xabarini tushunishga harakat qiladi, zarur bo‘lsa, “Sen mashinani so‘rayapsanmi?” kabi aniqlashtiruvchi savol beradi.

Tinglovchilarni muloqotga tayyorlash

Samarali muloqot faqat bolaning harakatiga bog‘liq emas. Suhbatdoshlar ham bolaning nutqini tushunish uchun mos strategiyalardan foydalanishni o‘rganishlari kerak. Pedagog va tengdoshlarga quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

- bola gapirayotganda uning yuziga va muloqotga yo‘nalganligiga e’tibor qaratish;
- gapini bo‘lmasdan tinglash;
- tushunmaganida xabarni taxmin qilib yubormasdan, aniqlashtiruvchi savol berish;
- qayta aytish uchun vaqt berish;
- bolaning fikrini uning o‘rniga aytib bermaslik;
- guruhda shovqinni kamaytirish va navbat bilan gapirishni tashkil etish.

Bunday yondashuv bolaning muloqotdagi yuklamasini kamaytirishi va o‘z fikrini yetkazish imkoniyatini kengaytirishi mumkin.

Muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiyadan foydalanish

Agar bolaning nutqi ayrim vaziyatlarda yetarli darajada tushunarli bo‘lmasa, yordamchi kommunikatsiya vositalaridan foydalanish ko‘rib chiqiladi. Bunga rasmli kartochkalar, yozuv, harflar taxtasi, imo-ishoralar, kommunikatsion kitoblar yoki elektron qurilmalar kirishi mumkin.

Masalan, bola darsda javobni og‘zaki aytishi mumkin, lekin muhim so‘zini yozuv yoki rasm orqali ham ko‘rsatadi. Bu uning bilimini namoyish etish va suhbatda ishtirok etish imkoniyatini oshirishi mumkin. Muqobil kommunikatsiya vositasini tanlashda bolaning motor imkoniyatlari, ko‘rish qobiliyati, tilni tushunishi, yosh xususiyatlari va kundalik ehtiyojlari hisobga olinadi. Bunday vositalar og‘zaki nutqni rivojlantirish bilan birgalikda qo‘llanishi mumkin.

Amaliy mashqlar va pedagogik vaziyatlar

Quyidagi mashqlar namunaviy metodik tavsiyalar bo‘lib, ular har bir bolaning individual nutqiy va motor imkoniyatlariga qarab moslashtirilishi lozim.

1-mashq. “Meni tushun”

Maqsad: xabarni yetkazish va tushunilmaganida uni boshqa usulda ifodalash ko‘nikmasini rivojlantirish.

Bajarilish tartibi: bola o‘ziga tanish predmet yoki rasmni tanlaydi va uni sherigiga tasvirlab beradi. Sherigi predmetni topishga harakat qiladi. Agar xabar tushunarsiz bo‘lsa, bola gapini takrorlashi, muhim so‘zni ajratib aytishi,

predmetni ko‘rsatishi yoki boshqa kommunikatsiya vositasidan foydalanishi mumkin.

Pedagogik ahamiyati: bola muloqotdagi tushunmovchilikni bartaraf etishning turli yo‘llarini mashq qiladi.

2-mashq. “Men ham qatnashaman”

Maqsad: guruhdagi kommunikativ ishtirokni kengaytirish.

Bajarilish tartibi: bolalar birgalikda rasm chizadi yoki konstruktor yig‘adi. Har bir bola o‘z hissasini qo‘shish, material so‘rash yoki fikr bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Pedagog dizartriyali bolaga javob berish uchun yetarli vaqt ajratadi va zarur bo‘lsa, uning fikrini tushunishga yordam beruvchi vositalardan foydalanadi.

Pedagogik ahamiyati: bola guruh faoliyatida o‘z fikrini ifodalash va birgalikdagi qaror qabul qilish tajribasini orttiradi.

3-mashq. “Savol ber va javobni kut”

Maqsad: dialogik muloqotda navbat almashish va nutq tashabbusini qo‘llab-quvvatlash.

Bajarilish tartibi: bola tanlangan mavzu bo‘yicha sherigiga savol beradi. Sherigi javob beradi, so‘ng navbat almashadi. Bola savolni og‘zaki, yozma yoki boshqa qulay kommunikatsiya vositasi orqali ifodalashi mumkin.

Pedagogik ahamiyati: mashq suhbatni boshlash va davom ettirishni o‘rgatadi, biroq nutqning mexanik jihatdan mukammal bo‘lishini asosiy shartga aylantirmaydi.

Oila, pedagog va mutaxassislar hamkorligi

Dizartriyali bolalarning kommunikativ ishtirokini qo‘llab-quvvatlashda oila va ta’lim muassasasining hamkorligi katta ahamiyatga ega. Bola uyda, maktabda va boshqa ijtimoiy muhitlarda turli muloqot talablariga duch keladi. Shu sababli faqat logopedik xonada o‘rganilgan ko‘nikmalar bilan cheklanmasdan, ularni kundalik hayotga ko‘chirishga e’tibor qaratish lozim.

Ota-onalarga quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

1. Bola gapirayotganida uning fikrini oxirigacha tinglash.
2. Gapini tushunmaganida jahllanmasdan, aniqlashtiruvchi savollar berish.
3. Bola uchun muhim bo‘lgan tanlovlarni mustaqil bildirishiga imkon yaratish.
4. Oila davrasidagi suhbatlarda bolaga ham navbat berish.
5. Nutqi tushunarsizroq bo‘lganda uning fikrini darhol taxmin qilib yubormaslik.
6. Zarur bo‘lsa, yozuv, rasm yoki boshqa kommunikatsiya vositalaridan foydalanishiga ko‘maklashish.
7. Bolaning muloqotga urinishlarini qadrlash va uni boshqa bolalar bilan taqqoslamaslik.

Pedagoglar esa dars jarayonida bolaning javob berish sur’atini hisobga olishlari, guruhdagi muloqot qoidalarini tushuntirishlari va tengdoshlar o‘rtasida hurmatli munosabatni shakllantirishlari lozim.

Logoped, pedagog, oila va zarur hollarda boshqa mutaxassislar bolaning maqsadlarini birgalikda belgilashlari mumkin. Bunda maqsadlar faqat nutqiy ko‘rsatkichlar bilan cheklanmasdan, bolaning o‘zi uchun muhim bo‘lgan kundalik vaziyatlarda ishtirok etish imkoniyatlarini ham qamrab olishi kerak.

Xulosa

Dizartriyali bolalarda nutqning tushunarliligi va kommunikativ ishtirok bir-biriga ta’sir ko‘rsatuvchi, ammo mazmunan farqli ko‘rsatkichlardir. Nutqning tushunarliligi bolaning og‘zaki xabarini tinglovchi qanchalik anglay olishini ifodalasa, kommunikativ ishtirok bolaning kundalik hayotdagi muloqot vaziyatlarida qatnashishi va o‘z fikrini yetkazish imkoniyatini aks ettiradi.

Maqoladagi nazariy tahlil va metodik umumlashtirish asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, dizartriyali bolalarda nutqning tushunarliligini baholashda artikulyatsiya, fonatsiya, nafas, nutq sur’ati va prosodik xususiyatlarni hisobga olish zarur.

Ikkinchidan, nutq tushunarliligi bilan kommunikativ ishtirokni alohida baholash lozim. Bola nutqi tushunarsizroq bo‘lsa ham faol muloqot qilishi, aksincha, nutqi tushunarli bo‘lsa-da, muloqotda kam qatnashishi mumkin.

Uchinchidan, kommunikativ ishtirokni rivojlantirishda faqat nutqni korreksiya qilish bilan cheklanmasdan, tinglovchilar munosabatini, muloqot uchun ajratilgan vaqtni va ta’lim muhitini ham moslashtirish muhim.

To‘rtinchidan, zarur hollarda muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalaridan foydalanish bolaning fikrini yetkazish va kundalik faoliyatda qatnashish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Beshinchidan, logoped, pedagog, oila va boshqa mutaxassislarning hamkorligi nutqiy ko‘nikmalarni real muloqot vaziyatlariga ko‘chirishga yordam beradi.

Umuman olganda, dizartriyali bolalar bilan ishlashning muhim vazifasi nafaqat nutqning tushunarliligini oshirish, balki bolaning o‘z fikri, ehtiyoji va tanlovini mustaqil ifodalashi uchun sharoit yaratishdan iborat. Shu sababli

korreksion ish natijalarini baholashda nutqiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda, bolaning oiladagi, ta’lim muassasasidagi va tengdoshlari bilan muloqotdagi real ishtiroki ham hisobga olinishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hustad, K. C. (2012). Speech Intelligibility in Children With Speech Disorders. *Perspectives on Language Learning and Education, 19*(1), 7–11. https://doi.org/10.1044/lle19.1.7

2. Baylor, C., & Darling-White, M. (2022). Communicative Participation in Dysarthria: Perspectives for Management. *American Journal of Speech-Language Pathology*. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9031517/

3. Haas, E., Ziegler, W., & Schölderle, T. (2022). Intelligibility, Speech Rate, and Communication Efficiency in Children With Neurological Conditions: A Longitudinal Study of Childhood Dysarthria. *American Journal of Speech-Language Pathology, 31*(4), 1817–1835. https://doi.org/10.1044/2022_AJSLP-21-00354